

KARL MARX VE YABANCILAŞMA: SOSYOLOJİK BİR ANALİZ**Mehmet Ali Uluç*****Öz**

Karl Marx'ın sosyolojik pratiği Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ile Fransız sosyalist düşüncesinin yaratıcı bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan onun düşüncesi edebiyattan ekonomiye, felsefeden tarih ve politikaya kadar geniş bir etki alanına sahip olup eklektik bir nitelik göstermektedir. Bu eklektik sosyoloji, ekonominin belirleniminde özgün bir biçime bürünen modern kapitalist toplumu, modern üretim ve sınıf ilişkileri ekseninde analiz etmektedir. Modern üretim ve sınıf ilişkileri neticesinde ortaya çıkan yabancılaşma olgusu, Marx'ın sosyolojisi için kilit bir kavramdır. Zira onun sosyolojik analizinin asıl odağı modern kapitalist toplumdaki sınıfsal yapı ve üretimin birey üzerindeki yabancılaştırıcı etkileridir. Bu bağlamda çalışmada Karl Marx'ın sosyolojik düşüncesinde özel bir yeri olan yabancılaşma kavramı tartışılacaktır. Felsefe tarihinde kavram uzun bir geçmişe sahip olsa da ona sosyolojik bir statü kazandıran ve maddi toplumsal süreçlerle birlikte ele alan ilk düşünür Marx olmuştur. Marx, yabancılaşma kavramını Hegel ve Feuerbach'ın felsefi kavrayışından ilhamla ele almakta ve fakat maddi toplumsal süreçler bağlamında ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Kapitalizm, Yabancılaşma, Emek, Meta Fetişizmi

KARL MARX AND ALIENATION: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS**Abstract**

Karl Marx' s sociology appears as a creative synthesis of German philosophy, British economic policy and French socialist consideration. In this respect, his sociological consideration, which has a mandate from literature to economy, from philosophy to history and politics, shows an eclectic qualification. This eclectic sociology analyses modern capitalist society, which gives way to a unique form in the determination of economy, in the fields of modern production and class relations. The phenomenon of alienation is a result of modern production and class relations and it is a key concept of Marx' s sociology. Because the main focus of his sociological analysis is the alienating effects of the class structures and production in modern capitalist society on the individual. In this regard, the phenomenon of alienation will be discussed that has a special place in the sociological thought of Karl Marx. Although the concept has a long past in the history of philosophy, Karl Marx is the first thinker, who gives a sociological status to it and examines it with tangible social processes. Marx deals with the phenomenon of alienation by inspiring the philosophical understanding

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 11.05.2020 Accepted / Kabul Tarihi: 03.06.2020

*Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Uluç47@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4147-9957

of Hegel and Feuerbach, but he presents it related to tangible social processes. With Marx, the phenomenon of alienation, which is abstract and philosophical, has turned into a material and social fact.

Keywords: Sociology, Capitalism, Alienation, Labor, Commodity Fetishism.

GİRİŞ

Karl Marx'ın düşüncesi modern felsefeden, modern tarih paradigmasından ve döneminin sosyal bilim pratiğinden temellük edilmiş fikirlerin yaratıcı bir sentezidir. Onun bu yaratıcı sentezi, hemen her alanda derin izler bırakmıştır. Onun birçok kaynaktan beslenen engin bilgi birikimiyle inşa ettiği düşüncesi, bütün bir entelektüel hayatı derin bir biçimde etkilemiştir. Öyle ki, onun kavramlarına başvurmaksızın ve onun düşüncesiyle hesaplamaksızın modern topluma dair söz söylemek neredeyse imkânsızdır. İster politik ister bilimsel olsun, kuramsal olmak iddiasında bulunan bütün akademik ve düşünsel girişimler, Marx ve onun düşüncesiyle hesaplaşmakla işe başlamaktadır. Güncel politik, iktisadi ve toplumsal analizlerin büyük bir bölümü, kaynağını ve nesnesine dair akıl yürütme tarzını Marx'ın inşa ettiği teorik mirasa borçludur. Takış (2011:9)'ın da ifade ettiği üzere, günümüzde Marx'la düşünsel ilişki kurmayan çok az felsefeci, tarihçi, sosyolog ve ekonomist zikredilebilir. Fakat bütün disiplinler arasında sosyolojiye özgü başka bir tartışma daha bulunmaktadır. Bu tartışmanın somutlaştığı bağlam, Marx'ın düşüncesinin bir sosyoloji olup olmadığıdır.

Bütün bilimler gibi, -sosyolojinin de amacı-, tutarlı, genelleştirilebilir ve doğrulanabilir önermeler ortaya koymaktır. Kuşkusuz Marx'ın insana, topluma ve dünyaya dair bütün önermelerinin doğrulandığını iddia etmek mümkün değildir. Marx'ın ortaya koyduğu düşünsel repertuarın tarihsel olarak yanlışlanan bazı önermeleri içermesi, onun bir bilim (dolayısıyla sosyoloji) olmadığına yönelik "bilimsel bir sağduyu" geliştirmiştir. Yanlışlanmanın da doğrulanma kadar bilimin özsel bir niteliği olduğunu unutmadan, Marx'ın düşüncesini ele almak bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın ilk bölümde onun düşüncesinin bir sosyoloji olup olmadığı üzerinde durulmaktadır.

Marx'ın düşüncesi modern toplumlardaki üretim ilişkilerine ve süreçlerine odaklanmaktadır. Modern toplumlarda üretim, kollektif tüketim için gerçekleşmektedir. Kuşkusuz modern toplumlarda bireyler, kendi tüketimleri için de üretim faaliyetini gerçekleştirmektedir. Fakat bir bireyin kendi emeği vasıtasıyla bütün maddi ihtiyaçlarını karşılaması modern koşullarda mümkün olamamaktadır. Zira modern toplumun bütün bireyleri hem üretim araçlarına hem de sermayeye sahip değillerdir. Dolayısıyla modern toplumda bireyler ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatlarını devam ettirebilmek için ücretli bir işte çalışmak, emeklerini satmak zorundadır. Emeğini satarak üretim faaliyetini gerçekleştiren modern bireyler, ürettikleri ürün, nesne ve malları kendileri için değil, başkaları için üretmektedir. Başkaları için gerçekleştirilen üretim faaliyetinde emek ürünleri, meta olarak ortaya çıkmaktadır. Metalar piyasada kullanım değeri üzerinden mübadele edildiklerinden, üreticisine dışsal ve bağımsız varlıklar haline gelir. Marx, bunu meta fetişizmi olarak kavramsallaştırmaktadır. Böylesi bir toplumda ilişkiler, metalar arasındaki ilişkiler biçiminde gerçekleşmektedir. Bu nedenle Marx için metayı analiz etmek, modern toplumsal ilişkileri analiz etmektir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde Marx'ın modern kapitalist toplumlarda meta ve meta fetişizmi olarak kavramsallaştırdığı olgular ele alınacaktır.

Marx'ın kavramsal repertuarı oldukça geniştir. Dolayısıyla onun inşa ettiği her kavram ve ele aldığı her olgu birbiriyle ilişki içerisinde asli anlamına kavuşmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde insan emeğinin ürünlerinin metaya dönüşmesiyle birlikte olgusallaşan yabancılaştırma olgusu analiz edilecektir. Metalar bir kere üretildikten ve piyasada mübadele edilmeye başlandıktan sonra kendi başına bir varoluş kazanmakta, bu da yabancılaştırma sürecini başlatmaktadır. Bu nedenle Marx'a göre yabancılaştırma olgusu, modern toplumlardaki üretim paradigmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Modern toplumun modern bireyi, yani üretim faaliyetinin öznesi, kendi yarattığı ürün, nesne ve mallar üzerinde herhangi bir tasarrufa sahip değildir. Bireyin yaratıcı potansiyeli olan emeğiyle ürettiği ürün, nesne ve mallar bireyden bağımsız bir gerçeklik olarak varlık kazandıktan sonra yabancılaştırma olgusunu tetiklemektedir. Çünkü birey böylesi bir toplumsal varoluşta her türlü insani niteliğinden koparılmaktadır. Bu bağlamda yabancılaştırma, meta üretim faaliyetinin, bir anlamda doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece birey üretici faaliyetine, yani emeğine, emeğinin ürünlerine, doğaya ve türsel varlığına yabancılaştırılmaktadır.

1. MARX, MARXİZM VE SOSYOLOJİ: GERİLİMLİ BİR İLİŞKİ

Akademik alanda Karl Marx'ın düşünce sisteminin bir *sosyoloji* olup olmadığı, üzerinde uzlaşmış bir konu değildir. Zira onun düşüncesi, bir toplumsal sınıfın(proleterya) yapacağı/yaptığı devrimin insanlığın kurtuluşu ve nihai biçimi için bir imkân (hatta tek imkân) olarak gören sağduyusal bir anlayış söz konusudur. Nitekim onun ölümünden sonra Marxizm olarak adlandırılacak olan düşünce, dünya genelindeki devrimci ve politik hareketlerin temel öğretilerinden biri olmuş, dünya genelindeki politik yönelim ve hareketlerin temel referans kaynağını teşkil etmiştir. Bu bağlamda Marx'ın iktisattan felsefeye, edebiyattan tarih ve estetiğe kadar insana dair “anlatılan senin hikâyendir!” dediği düşünce sistemi hemen her disiplin ve alanı etkilemiştir. Fakat onun insana ve toplumsal olana dair bu derin düşüncesi sosyal bilimlerde çoğunlukla bir ideoloji ve “politik doktrin” olarak etiketlenmekte, bu düşüncenin “sosyolojik” yönü bilinçli bir biçimde ihmal edilmektedir.

George Ritzer'e göre (1992: 2) Marx'ın düşüncesinin ideolojik yönleriyle birlikte kapitalist toplum eleştirisi niteliği taşıması, onun düşüncesinin sosyoloji olmadığı anlamına gelmemektedir. Marx ile diğer sosyologlar arasındaki fark, Ritzer'e göre, onun ideolojik ve politik duruşunu “gizleme gereği duymamasından”dan ileri gelmektedir. Öyle ki Marx'ın kuramsal mirasının en sıkı takipçileri bile onun düşüncesinin bir sosyoloji olmadığına ısrarcıdır. Cliff Slaughter (1975), Marxizmin bir sosyoloji olmadığını, bir sosyoloji olarak görüldüğünü iddia eder. Her ne kadar Marxizm, bireysel ve insani olana dair tutarlı ve kapsamlı bir analiz sunsa da, esasında bu analiz, bütün tanımlı alanların ötesine geçer. Slaughter'e göre (1975) bilimsel ve teorik soyutlamayı reddeden Marxizm, teori ve sosyoloji olmaktan çok, bir mücadeledir. Zira diğer tüm entelektüel alanlar gibi, sosyoloji de kapitalist toplumsal varoluşun belirleniminde yükselmiştir. George Ritzer'e göre (1992: 2) bu görüş, Marx'ın düşüncesinin bir sosyoloji olmadığı veya olamayacağı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Marx'ın düşüncesinin sosyoloji olarak nitelendirilmesini sağlayan temel, onun bir yönetime sahip olması, toplumsal değişmeyi sağlayan süreçleri ortaya koyması ve toplumsal analizi mümkün kılan aktör, yapı ve toplumsal ilişkiyi varsayan analizleridir.¹ Bu analizler

¹ Ritzer için Marx'ın sosyolojik düşüncesinde yapı, “şeyleşme” analizinde somutlaşmaktadır. Şeyleştirme, insanlarca yaratılan toplumsal formların doğal, evrensel ve mutlak olduklarına ve neticede, bu toplumsal

yalnızca modern kapitalist toplumlar ve bu toplumların iktisadi kurum ve sistemlerini değil, aynı zamanda herhangi bir toplumu analiz etmekte kullanılabilecek soyut, tutarlı ve büyük ölçüde ikna edici sosyolojik bir teoriye temel oluşturan toplumsal analizlerdir.

Tom Bottomore, Marxizm ile sosyoloji arasında yüz yılı aşkın süredir devam eden çekişmeli, huzursuz fakat aynı zamanda “yakın” bir ilişkiye dikkat çekmektedir. Bottomore’a göre bu yakınlık, Marxizmin, tıpkı sosyolojide olduğu gibi toplumun “genel bir bilimi olmak” iddiasıyla tasarlanmış ve kapitalizmle 18. yüzyıldaki dramatik değişimleri anlamaya yönelmiş olmasından ileri gelmektedir. Bottomore ayrıca Marx’ın düşüncesinin, dolayısıyla Marxizmin kapsam ve amaçlarının, sosyolojinin kurucuları olan Aguste Comte, Herbert Spencer ve Saint Simon’un sosyoloji sistemleriyle aynı düşünsel kaynaklardan beslendiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Bottomore, Marx’ın kuramı ile modern toplumun bilimi olan sosyolojinin uygarlık tarihi, ilerleme kuramları ve endüstri toplumu analizinin düşünsel kaynaklarının aynı olduğunu iddia eder ve onun düşüncesinin sosyoloji olduğunda karar kılar (2010: 143). Henri Lefévre ise *Marx’ın Sosyolojisi* (2019) adlı çalışmasında “Marx bir sosyolog değildi, ama Marx’ın düşüncesinde bir sosyoloji vardır” diyerek Marx’ın düşüncesindeki sosyolojinin açığa çıkarılması gerekliliğini savunmaktadır.

Marxizm, modern toplumsal varoluşu kapitalist iktisadi belirlenim çerçevesinde analiz eder. Kapitalist toplum, birbirine karşıt bir varoluşa sahip sınıfsal bir karaktere sahiptir. Sınıflı toplum aynı zamanda ontolojik ve giderilmez bir çelişkiyle var olan bir toplumdur. Bu çelişkiyi vurgulayan Marx, bu paradigma çerçevesinde toplumsal olanın özgül yasalarını ve sınıf savaşının kaçınılmazlığını vurgular. Kapitalist ekonomik alt yapının biçimlendirdiği toplumsal alandaki giderilemez ekonomik çelişkileri ve bu çelişkilerle birlikte kapitalizmin kaçınılmaz çöküşünü vurgular. Bu nitelikleriyle Marxizm topluma ilişkin “doğal bir bilim” olarak ilkin sosyalist entelektüeller tarafından akademi dışında geliştirilmiştir (Swingewood, 2009: 209). Fakat 1849’daki ilk sosyoloji kongresinde ciddi tartışmalar yaşanmış ve sosyalist entelektüellerin “burjuva bilimi” teorisyenleri olarak nitelendirdiği sosyologlar, Marx ve Marxizme layık olduğu ilgiyi bilimsel olarak göstermeye başlamıştır. Öyle ki akademi içerisinde bir “sosyolog” olarak Marx’ın ve Marxizm’in ilk ciddiye alınışı Alman sosyolog Ferdinand Tönnies tarafından gerçekleştirilmiştir. Tönnies, *Gemeinschaft un Gessellschaft* (Cemiyet ve Cemaat, 1887) adlı kitabının önsözünde Marx’ı “ en dikkate şayan ve en derin toplumsal felsefeci”, “modern toplumun kapitalist üretim tarzını keşfeden bilgin”(Tönnies’ten akt. Bottomore, 2010 154-155) olarak tanımlamış ve kongrede onun sosyolojisinin önemini tartışan ilk bildirileri kaleme almıştır.

Yukarıda ifade edilenler ışığında şu sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir: Marx, bir sosyologdur. Fakat Raymond Aron’un veciz deyişiyle “sosyolog-iktisatçı tipi bir sosyolog”dur(2010: 110). Bilimsel tarafsızlığı kutsayan modern bilim paradigmasından beslenen çağdaş sosyologların aksine, o bir peygamber, bir eylem adamı ve aynı zamanda bir bilgidir. “Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, aslolan onu değiştirmektir” (Marx, 2013: 17) perspektifiyle, mevcut toplumsal varoluşun bilimsel analizini, olması gerekene dair ütopyadan ayrı düşünmeyen bir sosyologdur. Marx’ın teorik mirasını temel alarak gelişen ve çoğulcu bir perspektife sahip Marxizm ise, bilimsel analizi özgül bir toplumsal sınıfın (proleterya) çıkarlarıyla özdeşleştiren bir sosyolojik teoridir.

Marxizm bu özgül niteliğiyle, Swingewood'un ifadeleriyle söyleyecek olursak, toplumsal olanın iktisadi faktörlerin belirleyiciliğiyle ve toplumsal sınıflar arasında mücadele ve çatışmayla temellenen bir sosyolojidir (2009: 65). Bu sosyolojinin asıl araştırma odağı ise Hegel ve Feuerbach felsefesinden alınan ve fakat maddi toplumsal süreçler bağlamında araştırılan yabancılaşma olgusudur. Marx'ın yabancılaşma analizi, analiz ettiği modern toplumu anlamak için kilit önemdedir. Yabancılaşma kavramı, onun meta fetişizmi olarak ortaya koyduğu, insanın üretici etkinliği (emeği) ile var olan ve fakat insana dışsallaşarak insan üzerinde bir baskı aracına dönüşen ürünlere, yani metalara odaklanarak ortaya konulur. Aşağıdaki bölümde Marx'ın yabancılaşma kavramını açıklayabilmek için onun meta ve meta fetişizmi kavramları açıklanmaya çalışılacaktır. Zira yabancılaşma olgusu, modern toplumlarda üretim faaliyetinin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmektedir.

2. META VE META FETİŞİZMİ: YABANCILAŞMAYA GİDEN YOL

Marx'a göre, kapitalizm bir meta üretimi sistemidir. Öyle ki Kapital'in 1. cildinde ortaya koyduğu meta analizinde, kapitalist üretim tarzını, zenginliğin "muazzam bir meta yığını olarak görüldüğü" şeklinde ifade etmektedir (2011: 49). Marx'ın sosyolojisinde meta fetişizmini açıklayabilmek için öncelikle metayı ve metanın ne "olmadığını" ortaya koymak gerekmektedir. Bu gereklilik, onun Hegel'den temellük ettiği diyalektik yönteminden kaynaklanmaktadır. Marx'ın diyalektik yöntemi, meta-olmayı, metanın kendisinden türetmeyi zorunlu kılmaktadır. Zira Marx'ın analizinde her nesne, ürün ya da mal, kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere "iki yanlı" bir görünüme sahiptir. Meta-olmayanın üretimi ile amaç, tüketim ya da kullanım değeri elde etmektir, meta üretiminin amacı ise değişim değeri elde etmektir (Devrim, 2011: 245). Bu bağlamda Marx'ın sosyolojisinde meta-olmayan, metadan yola çıkılarak anlaşılabilir. Meta-olmayan, kişinin kendisinin ürettiği ve kişinin ürettiğini kendisinin tükettiği her türlü nesne, ürün ya da maldır. Bu nesne, ürün ya da mal, yalnızca onu üreten kişiye bir fayda sağlar. Bu fayda, kullanım değeri olarak adlandırılır. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, kişinin kendi ürettiği nesneyi yalnızca kendisinin kullanması veya kullanabilmesi, o ürünün kullanım değerini oluşturmaktadır. Meta ise, bireyin kendisi için değil, başkalarının tüketimi için üretilen her türlü nesne, ürün ya da maldır.

Bir ürün, mal ya da nesnenin meta olabilmesi için kullanım değeri ile birlikte değişim değerine de sahip olması gerekir. Zira Giddens'in da belirttiği üzere değişim değeri, kullanım değerinin aksine, belirli bir ekonomik ilişkiyi gerektirir ve malların mübadele edildiği bir piyasadan bağımsız olarak ele alınamaz, o sadece metalarla ilişki içinde bir anlama sahiptir (2010: 92). Görüldüğü üzere bir nesne, ürün ya da malı meta haline getiren temel nitelik, onun bir değişim değerine sahip olmasıdır. Değişim değerine sahip olmayan bir meta, meta-olmayan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marx'ın düşüncesinin sosyolojik bir imkânı olan meta kavram analizi, aynı zamanda onun yabancılaşma kavramını nasıl anladığını berraklaştıran bir analizdir. Zira Marx'ın yabancılaşma olgusunu kavrayışı, öncelleri Hegel ve Feuerbach'ın aksine, maddi temeli olan toplumsal süreçlere dayanır. Zira ona göre yabancılaşma olgusunu ortaya çıkaran ve toplumsal ilişkileri kökten değiştiren temel unsur olan meta, insanın emeğinin modern ve kapitalist toplumda aldığı biçimin bir sonucudur. Bu bağlamda meta analizini derinleştirmek adına Marx, "somut emek" ve "soyut emek" ayrımını gündeme getirmektedir. Marx'a göre kullanım değeri, somut emek gücünün ürünüdür ve bu değer biçimi ancak tüketim süreci içerisinde gerçekleşebilir. (Marx, 1997: 42). Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, meta-

olmayan ürün, nesne ya da mal, somut emeğin ürünüdür ve bu somut emek yalnızca kullanım değerinin belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Soyut emek ise, yalnızca meta üretimine bağlı bir olgudur ve kapitalist toplumun tarihselliğiyle ilgilidir. Metaların niceliksel mübadele edilmesini ifade eden değişim değeri, genelleştirilmiş ve türdeş soyut emektir. Çünkü metaları kullanım değeri bağlamında kıyaslamak mümkün değildir, onlar ancak değişim değeri bağlamında kıyaslanabilirler (Devrim, 2011: 246). Değişim değerinin hesaplanmasını mümkün kılan soyut emek ile metaların bireysel kullanım değerinin tüketim esnasında ortaya çıkmasını sağlayan somut emeği Marx, aşağıdaki pasajda şu şekilde özetlemektedir:

Bir yanda, her emek türü fizyolojik olarak insan emek-gücünün harcanmasıdır ve benzer biçimde veya soyut insan emeği olarak, metaların değerini yaratır. Öte yandan, her tür emek, insan emek-gücünün özel bir biçimde ve belirli bir amaca yönelik olarak harcanmasıdır ve o somut yararlı emek özelliği içinde kullanım-değeri üretir (Marx'tan akt. Giddens, 2010: 93).

Somut emek, kullanım değerini belirler ve nesne, ürün ya da malın özgül niteliklerinden kaynaklanan sabit, toplumdaki bağımsız ve tamamen bireysel bir ilişkidir. Soyut emek ise, metaların toplumsal sürece dâhil olmasını sağlamaktadır. Bir metanın (nesnenin, ürünün veya malın) işçinin üretimi olmaktan çıkması, onun kullanım değerinden, değişim değerine sokulmasıyla gerçekleşmektedir. İnsanların, emeği ile ortaya koyduğu ürünlerin piyasada dolaşımı Marx'ın "meta fetişizmi" olarak kavramsallaştırdığı olguya neden olur. Meta fetişizmiyle birlikte insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, böylece insanlar için, şeyler arasındaki ilişkinin olağanüstü bir biçimi haline alır.

Kapitalist üretim biçiminin mistifikasyonunu, toplumsal ilişkilerin şeyleşmesini, tarihsel ve toplumsal özellikleriyle maddi üretim ilişkilerinin hemen kaynaşmasını tamamlar: büyüdü, bozulmuş, alt üst olmuş dünya; hem birer toplumsal karakter hem de birer şey olan Mösyö Kapital ve Madam Yer tarafından ele geçirilmiştir (Callinicos, 2011: 144).

Metaların bahsedilen söz konusu toplumsal niteliği, onun yabancılaşma fikrini anlamak için kilit önemdedir. Bu bağlamda Marx için, modernlik öncesi toplumlardaki emek ve emek ürünleri meta-olmayan ürünlerdir. Meta-olmayan ürünler, somut emeğin ürünleri olarak kendi gerçekliklerinde bir varoluşa sahiptir. Meta-olmayan ürün, nesne ve malların kendi gerçeklikleri dışında *hayali* bir gerçekliğe bürünmeleri, modernlik öncesi geleneksel toplumlar için söz konusu değildir. Bu bağlamda modernlik öncesi toplumlarda metanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Zira Marx'ın analizinde geleneksel toplumlarda emek ürünlerinin tamamı değil, tüketimi aşan kısmı piyasada dolaşıma girmektedir (Marx, 2007a: 34). Bu süreç, modern ve kapitalist toplumlarda mutlak anlamda tersine dönmüştür. Bir nesne, ürün veya malı bireyler (işçiler) kendilerini yeniden üretmek için değil, genel toplumsal tüketim için üretirler. Üretilen ürün, nesne ve mallar (metalar) üreticisinin bireysel tüketimi için değil, soyut bir varoluşa sahip serbest piyasada parayla mübadele edilirler. Modern kapitalist toplumda bir işçinin ürettiği bir nesne ile olan ilişkisi böylece müphemleştirilir. İnsanlar, ürünlerin-nesnelerin ve nesnelerin mübadelesiyle oluşan piyasanın özerk bir varoluşa sahip olduğuna inanmaya başlarlar. Bu "kopma" süreci neticesinde nesnelere ve nesnelerin oluşturduğu piyasa, dışsal ve bağımsız bir olgu haline gelmeye başlar. Böylece insanlar ürünlerin, nesnelerin ve malların bağımsız bir varlığa sahip olduğuna inanmaya başlarlar ve bu inanç bir gerçekliğe dönüşür. Ritzer'in ifadeleriyle söyleyebiliriz ki meta bağımsız, hemen hemen gizemli dışsal bir gerçekliğe dönüşür (1992: 14).

Marx'a göre insanlar tarafından ve kendi emekleri neticesinde üretilen nesnelere sonradan eklenen, değişmez ve sabit zannedilen toplumsal özellikler nesnenin "meta" haline gelmesine neden olur (Marx, 2011). Üretici bir etkinlik olan insan emeğinin ürünleri, insanın karşısına bağımsız, özerk ve dışsal varlıklar olarak ortaya çıkar. Marx, bu süreci meta fetişizmi olarak ortaya koyar. Bir nesnenin meta haline gelme süreci toplumsal ilişkilerin yapısına ve işleyişine hem bağlıdır hem de bu toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlar. Modern kapitalist varoluşta bir işçinin ürettiği nesne, ürün ya da mal bir kere meta haline geldi mi artık gerçekliğinden tamamen uzaklaşır. Onu üreten işçinin karşısına dışsal, bağımsız ve nesnel gerçekliğe sahip bir varlık olarak çıkar. Marx'ın ifadeleriyle aktaracak olursak:

Bu âlemdede insan beyninin ürünleri bağımsız canlı varlıklar gibi görünür ve hem birbirleriyle hem de insanoğlu ile ilişki içine girerler. İşte metalar aleminde de insan elinin yarattığı ürünler için durum aynıdır. Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışverişen ve bu nedenle meta olarak ayrılması olanaksız olan şeye ben, "fetişizm" diyorum (Marx, 2011: 82-83).

Bir ürün, nesne ya da malın kullanım değerinden koparılıp rekabet ve pazar koşullarının etkisiyle kazandığı değişim değeri, o ürün, nesne ya da malı "gizemli" şeye dönüştürür. Öyle ki meta biçiminin "gizemli" bir şey oluşunun nedeni, insanların, kendi emeklerinin toplumsal niteliğini, üreticilerin dışında var olan bir toplumsal ilişki olarak görmesidir (Marx, 2011: 82) demektedir Marx. Kendi başına dışsal, bağımsız ve özerk bir varoluşa sahip olmaya başlayan metalar, "hayalet benzeri bit nesnellik"e bürünerek toplumsal hayatın bütün kılcallarına yön vermeye başlar. Meta fetişizmini modern kapitalist toplumun yapısal problematiği olarak gören Gyorgy Lukacs bu durumu ünlü eseri *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde (2006: 175) şöyle açıklar:

Meta ilişkisinin "hayalet benzeri bir nesnellik"e dönüşmesi, ihtiyaçları tatmin konusu veya hedefi olan tüm nesnelere meta haline gelmesiyle sona ermez. Bu dönüşüm insanın tüm bilincine damgasını vurur: insanın özellikleri ve yetenekleri artık kişiliğin organik birliği halinde birbiriyle bağlantı kurar olmaktan çıkar, insanın dış dünyada sahip olduğu veya tersine "feragat edip elden çıkardığı" nesnelere benzer şeylerin kılığına bürünür.

Lukacs, toplumsal ilişkilerin biçimini tamamen değiştiren meta ve meta fetişizmini Marx'tan yola çıkarak genişletir. Genelleşmiş meta üretimi olarak kapitalizm, bütün bir toplumsal hayatı bütün kılcallarına kadar hem öznel hem de nesnel düzeyde "şeyleştirilen" bir sistemdir. Marx'ın meta fetişizminden yola çıkarak ortaya koyduğu toplumsal olguyu "şeyleşme" olarak kavramsallaştıran Lukacs, şeyleşme analizi çerçevesinde meta fetişizminin hem öznel ve nesnel boyutlarına dikkat çeker. Bu bağlamda şeyleşme sürecinin nesnel ve yapısal tarafı bürokrasi, hukuk, politika ile ilgiliyken, öznel ve bireysel tarafı ise modern insanın "yaratıcı etkinliğine" yabancılaşmasında ortaya çıkmaktadır. Şeyleşmenin bu iki yönü, Lukacs'a göre bireysel düzlemde bir kişilik bölünmesini tetiklemektedir. Modern birey, meta ve meta fetişizminin egemen olduğu kapitalist sistemin boyunduruğu altındadır ve bu ilişkilerin belirlenimindedir. Bu belirlenimde birey, yani proleterya, üretici etkinliği olan emeğini özgür iradesiyle satıyormuş gibi bir "yanılsamayı" deneyimlemektedir. Lukacs'a göre aynı zamanda toplumsal hayatın ve ilişkilerin metalar vasıtasıyla "şeyler" arasındaki ilişkilere dönüşmesiyle kişinin kendisi de bir "şey"e dönüşmüş durumdadır. Lukacs'ın ifadeleriyle aktaracak olursak, insan:

“...toplumdaki doğa yasalarının insana yabancı olan nesnellğine boyun eğiyor ve bu faaliyet, bu meta şekliyle kendi hareketlerini insandan bağımsız olarak yürütmek zorunda kalıyor, tıpkı ihtiyaçların tatmininde kullanılan ve meta-şey haline gelmiş bir mal gibi (Lukacs, 2006: 158).”

Marx, bu tersine çevirmeyi ortaya koymak amacıyla metalar ile din arasında bir benzerlik ilişkisi kurar. Marx’a göre dinsel yaşamda insan kafasının ürünleri, kendilerine özgü hayatları olan, kendi aralarında ve insanlarla ilişki halindeki bağımsız biçimler gibi görünür (Marx, 2011: 82). Marx için, maddi üretim biçimi (diğer bir deyişle ekonomik alt yapı) toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşamın bütün yapısını belirler. Zira, insanın varoluşunu belirleyen bilinci değildir, tersine insanın bilincini belirleyen onun toplumsal varoluşudur (Marx’tan akt. Çelik, 2011: 23). Bu bağlamda hem meta fetişizmde hem de şeyleşme süreçlerinde insan bilinci, mutlak anlamda bir yanılısımayı deneyimlemektedir. İnsan, modern kapitalist toplumsal varoluşta, bütün toplumsal ilişkileri bu yanılısıma paradigmasında deneyimlemektedir. Bu deneyim, Marx’ın fikirlerinden oldukça etkilendiği ve bir sonraki bölümde daha detaylı bir biçimde açıklayacağımız Ludwig Feuerbach’ın din ve tanrı analizinden esinler taşımaktadır. Tam da bu noktada artık Marx’ın yabancılaşma kavramına giriş yapabiliriz.

3. MARX, MARXİZM VE YABANCILAŞMA OLGUSU

Yabancılaşma, Farsça “yaban” kökünden türetilmiştir. TDK sözlüğü ise yabancılaşmayı belli tarihsel şartlarda insan ve toplum etkinlikleri ürünlerinin, bu etkinliklerden bağımsız ve bunlara egemen olan öğelerin değişik bir biçimde kavranması olarak tanımlamaktadır (TDK, 2020). İspanyolca’da “alienada”, Almanca’da “entfremdung” Fransızca ve İngilizce’de “alienation” kelimeleri, yabancılaşmanın karşılığı olarak kullanılmaktadır (Kiraz, 2011: 149-150). Bir kavram olarak yabancılaşma, en genel anlamda bireylerin birbirlerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmalarını betimlemektedir (Marshall, 1999: 198). Yabancılaşmanın modern felsefe ve sosyal bilimler literatürüne ilk girişi ise Alman filozof Fichte ve Hegel’in *Tinin Fenomenolojisi* çalışmalarıyla ve “olumlu” bir içerikle olmuştur. Hegel’in “*Tin’in Fenomenolojisi*” isimli eserinde yabancılaşma, onun felsefesinin bütünü bağlamında kilit önemde olan ve Hegel’in eserlerinde süreklilik arz eden bir temadır. Yabancılaşma, Hegel için tamamlanma, gelişme ve bütünleşme süreci içinde bütün bir yaşam hareketine biçim veren bir uğrak olarak karşımıza çıkmaktadır (Kızıltan, 1986: 11).

Hegel diyalektiğinde insan, kendisini gerçekleştirirken kendisine yabancılaşmayı bir evre olarak deneyimlemektedir. İnsan, yaşamı boyunca kendinden uzaklaşma ve kendine dönme döngüsünü deneyimleyen bir varlıktır. İnsanın kendi özünü bulması açısından yabancılaşma, olumlu bir uğrak olarak ortaya konulmaktadır. Hegel’in diyalektik yöntemiyle tutarlı bir biçimde insanın özgürlüğüne kavuşması ve kendi özüne kavuşması, kendisine yabancılaşması koşuluyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla insanın yabancılaşması, mutlak özgürlük için bir koşul olarak ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda Hegel “tin” olarak kavramsallaştırdığı ruhun, eksik olandan “eksiksiz” “tam” olana doğru ilerlediğini savunur. Tin, “doğallığın, duyusallığın, kendine yabancılığın kabuğunu kırıp bilinç ışığına çıkma, yani kendisine gelme içgüdüdür, tinsel yaşamın kendi kendisine verdiği dürtüdür (1995: 155). Fakat Hegel’e göre daha sonra bu dünyanın kendi pratiği sonucu meydana geldiğini unutmuştur. Çünkü Hegel için dünya, (doğa, kültür ve tarih) ancak ve ancak tinin ediminin

neticesinde ve içerisinde mümkündür ve vardır. Doğu Ergil bunu aşağıdaki gibi özetlemektedir:

Sürecin başlangıcında ruh kendini dışladığının ya da yabancılaştırdığının farkında değildir. Ancak yavaş yavaş ruh, dünyanın kendi dışında olmadığını kavramıştır. Yabancılaşma, insanlar ancak insanlar özbilinçlerine kavuştukları, kendi çevrelerinin ve kültürlerinin ruhtan (tinden) kaynaklandığını anladıkları zaman son bulacaktır. Özgürlük bu anlayışta yatmaktadır ve özgürlük tarihin amacıdır (Ergil, 1978: 94).

Yabancılaşma olgusunu sistematik bir biçimde ele alan ve sosyal bilimlerin gündemine girmesini sağlayan bir diğer düşünür Ludwig Feuerbach (1804-1872)'tır. Feuerbach'a göre, insanın kendisini bir özne olarak inşa etme sürecinde ortaya koyduğu nesnelere ona dışsallaşmakta, ondan bağımsızlaşmakta ve onu tahakkümü altına almaktadırlar. Bu bağlamda Feuerbach'ın düşüncesinin somutlaştığı en net bağlam, onun Tanrı ve dine dair analizidir. Feuerbach'a göre insan, kendisini Tanrı vasıtasıyla dışsallaştırmıştır: Tanrı insanın yarattığı bir "varlıktır" ve bundan ibarettir. İnsan en asli ve üstün niteliklerini Tanrı'ya iliştiirmiş, Tanrıya atfetmiş ve böylece kendini Tanrı'da açılmıştır. Fakat tamamen insani bir yaratım olan Tanrı, insanı tahakkümü altına sokmuştur. Feuerbach, "İnsan Tanrı'yı ne kadar zenginleştirirse kendisini de o kadar yoksunlaştırmaktadır." demektedir. *İnsanın ontolojik özü, Tanrıya bağlı olduğu özüdür.* İnsan, yabancılaşmayı, ancak ve ancak Tanrı'ya bağlı olduğu bu özü geri alarak aşabilir (2006: 65-68). Feuerbach yabancılaşmaya dair bu analiz ile toplumsal ilişkilerdeki yabancılaşma olgusunun bir tersine çevirme işlemi olduğunu ortaya koyar. Tam da bu noktada Marx'ın yabancılaşma kavramının açıklanma zemini oluşmuş durumdadır.

Marx'ın sosyolojik düşüncesinde toplumlar, sınıflı toplumlar ve sınıfsız toplumlar olarak tasnif edilmektedir. Sınıfsız bir toplum olan ilkel komünal toplum yerini sınıflı toplumlara bırakmıştır. Bu yer değiştirme, üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki ontolojik çelişkidir. Bu yer değiştirme nedeniyle ve ilkel komünal toplumun tarih sahnesinden kaybolmasından sonra toplumlar "ezen ve ezilenler" biçiminde iki sınıflı olarak ayrılmıştır. Örneğin kapitalist modern toplumda ezilenler "emeklerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayanlar" yani proleterlerdir. Ezenler ise, üretim araçlarını kontrol eden, ezilen sınıf olarak proleterlerin ürettiği artı değere el koyan "burjuvalardır." Bu karşıtlığa dayalı çelişki, modernlik koşullarında sürekli biçimde yeniden üretilmekte, yoğunlaşmakta ve keskinleşmektedir. Marx'ın ifadeleriyle aktaracak olursak:

Bütün bir toplum iki büyük düşman kampa, birbiriyle doğrudan doğruya karşı karşıya gelen iki büyük sınıfa, yani burjuvazi ve proletaryaya her geçen gün bölünmektedir (Marx & Engels, 2015: 22).

Bu bağlamda Marx'ın sosyolojisi, bize modern kapitalist toplumlarda yabancılaşmanın dört biçimde gerçekleştiğini göstermektedir. Yabancılaşmanın ilk ve genel biçimi işçinin kendi emeğine olan yabancılaşmasıdır. Modern kapitalist toplumlarda işçiler, kendi bireysel kullanım ve tüketimleri adına üretim faaliyetini gerçekleştirmezler. Onlar, hayatlarını idame ettirebilmek ve genel tüketim nesnelere olan meta üretimi için emeklerini işverenlere, yani burjuvalara satmak zorundadırlar. İşçinin emeğini satın alan burjuva, satın aldığı emek karşılığında işçiye belli bir ücret vermekte ve böylece onların ürettiği nesne ve değere el koymaktadırlar. Emeğini para karşılığı mübadeleye sokan işçi, kendi üretici etkinliği olan

emeği üzerinde hiçbir söz hakkına sahip olamamakta, böylece emeğine yabancılaşmaktadır. Marx'ın sözcükleriyle ifade edecek olursak:

İşçinin emeğinin kendi dışında, ondan bağımsız, ona yabancı ve onun karşısında özerk bir erk durumuna gelen bir varlık olarak var olduğu ve nesneye çevirdiği yaşamın hasım ve yabancı bir yaşam olarak ona karşı çıktığı anlamına gelir (Marx, 2017: 33).

Yabancılaşmanın ikinci biçimi işçinin ürettiği ürün, nesne ve/veya mallara yabancılaşmasıdır. İşçi, üretici etkinliği olan emeğini para karşılığında burjuvaya satmakta ve böylece emeğinin ürünü olan nesnelere üzerindeki haklarından tamamen vazgeçmektedir. İşçinin emeğini para ücret karşılığında satın alan burjuva, işçilerin ürettiği nesne, ürün ve mallar üzerinde tek söz sahibidir. Bir başka anlatımla, işçi tarafından üretilen her şey burjuvanın özel mülkiyetidir. Öyle ki modern kapitalist toplumdaki inceltilmiş uzmanlık ve iş bölümü nedeniyle işçiler çoğunlukla ne ürettiğinin bile farkında olmadan üretim faaliyetini gerçekleştirmektedir. Emeğinin ürünleri üzerinde hiçbir tasarruf sahibi olmayan, çoğunlukla ne ürettiğinin bile bilincinde olmayan işçi, kendi emeğinin ürününe, bir başka ifadeyle başkasının özel mülkiyeti olan nesnelere de yabancılaşmaktadır.

İşçi yaşamını nesneye koyar. Ama o zaman yaşamı artık kendisinin değil, nesnenindir. Demek ki bu etkinlik ne kadar büyükse, işçi o kadar nesnesizdir. O, emeğinin ürünü olan şey değildir. Öyleyse bu ürün ne kadar büyükse, işçi o kadar az kendisidir. İşçinin kendi ürünü içinde yabancılaşması, yalnızca emeğinin bir nesne, dışsal bir varoluş durumuna geldiği anlamına değil, emeğinin kendi dışında, ondan bağımsız ona yabancı ve onun karşısında özerk bir erk durumuna gelen bir varlık olarak var olduğu ve nesneye geçirdiği yaşamın, hasım ve yabancı bir yaşam olarak ona karşı çıktığı anlamına gelir (Marx, 2007b: 22).

Yabancılaşmanın üçüncü biçimi, işçinin modern ve kapitalist sistemdeki üretim koşullarında, diğer işçilere yabancılaşması olarak ortaya konulabilir. Bütün insanlar hayatta kalmak, yaşamlarını sürdürebilmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlarla doğal bir iş birliği ve dayanışma içerisindedirler. Evrensel olarak insana has olan bu doğal dayanışma ve iş birliği, kapitalizmin egemen olduğu toplumsal koşullarda yerle bir olmaktadır. Zira kapitalist toplumlarda işçiler çoğunlukla tanımadığı, tanısa bile üretim koşullarının insani ilişkilere izin vermediği koşullarda çalışmaya ve rekabete teşvik edilirler. Rekabet koşullarında çalışan işçiler, birbirlerine karşı düşmanlık duygusu beslemekte, her türlü doğal dayanışma ve iş birliği duygusu ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda modern kapitalist üretim koşullarındaki tecrit ve kişiler arası düşmanlık, işçileri iş arkadaşlarına karşı yabancılaştırma eğilimindedir (Ritzer: 1992: 12). İnsani ilişkinin bu kapitalist altüst oluşu Marx için, işçinin diğer işçilere yabancılaşması olarak ortaya konulmaktadır.

Yabancılaşmanın son düzeyi, işçinin bir bütün olarak türsel “insani varoluşuna” yani, insana yabancılaşmasıdır. Modern kapitalist toplumların kollektif üretim pratiğinde endüstriyel makinanın yeri doldurulabilir herhangi bir dışlisine indirgenen insan, daima daha fazla meta üretimine zorlanır. Yegâne amacın daha fazla meta üretimi olduğu bir toplumsal hayatta işçiler, bütün insani niteliklerinden koparılırlar. Bütün insani niteliklerinden koparılan insanlar; toplumsal ve bireysel yaşamda duyarsız, kayıtsız ve araçsal ilişkilerin nesnesi haline gelmektedir.

Yabancılaşmış emek, doğayı, kendi kendini, kendi öz etkin işlevini, kendi öz dirimsel etkinliğini insana yabancılaştırırken türü de yabancılaştırır ona: türsel yaşamı, onun için bireysel yaşam aracı durumuna getirir. İlk türsel yaşam ile bireysel yaşamı yabancılaştırır ve ikinci olarak da soyutlanmaya indirgenmiş bireysel yaşamı gene soyut ve yabancılaşmış biçimi altında alınmış bulunan türsel yaşamın ereği durumuna getirir (Marx'tan akt. Kulak: 2011: 40).

Ortaya koymaya çalıştığımız dört yabancılaşma biçimi de, modern kapitalist toplumlara özgü bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Marx için kapitalist üretim koşullarının belirlediği toplumsal yapıda insanın karşı karşıya olduğu en büyük problem, yabancılaşmadır. Zira kapitalist toplumsal varoluşta yabancılaşmış emek vasıtasıyla insan, hem kendisiyle başka insanlar arasındaki ilişkileri hem de başka insanlar arasındaki ilişkileri üretmektedir (Marx, 2005). Bu nedenle Marx'ın sosyolojik pratiğinin esas araştırma çekirdeği, modern kapitalist toplumlardaki yabancılaşma olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Karl Marx'ın sosyolojik düşüncesinin asıl araştırma odağı, modern kapitalist toplumlardaki yabancılaşma sürecidir. Marx'ın sosyolojisinde, modern kapitalist toplum, yerini aldığı önceki tüm toplumlar gibi sınıflı bir toplumdur. Tarihteki tüm sınıflı toplumlar, “ezen ve ezilen” biçiminde ontolojik bir yarılmanın hüküm sürdüğü toplumlardır. Fakat modern ve kapitalist toplumdaki “ezen ve ezilen” ilişkisi özgün bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, kapitalist toplumdaki ezen ve ezilen ilişkisi “işçi ve burjuva” arasındaki ilişkide somutlaşmaktadır. Sınıflı toplumun bu özgün biçiminde, yani modern kapitalist topluma özgü olan bir olgu vardır ki o da, ezilenlerin deneyimlediği yabancılaşma olgusudur. Bu bağlamda yabancılaşma olgusu tarihsel bir nitelik taşımaktadır. Modern üretim şartlarında toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan işçiler, kendi emeklerine, emeklerinin ürünü olan nesnelere, diğer işçilere ve “insani varoluşun” kendisine yabancılaşmaktadır.

Marx'ın sosyolojisinin asıl hedefi, insanı yabancılaştıran toplumsal süreçlerdir. Kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkileri belirleyen ana unsur; ürün, nesne ya da malların metalaşmasıdır. Kapitalist topluma has bir olgu olan meta, genel toplumsal kullanım için üretilen her türlü nesne, ürün ya da maldır. Bir metayı meta yapan asıl nitelik, onun genel toplumsal tüketim için üretilmesi ve bir değişim değerine sahip olmasıdır. Değişim değerine sahip olmayan ve bireysel tüketim için üretilen her nesne ürün ya da mal, meta-olmayandır. Dolayısıyla değişim değeri ile birlikte meta, soyut bir değere indirgenmektedir. Metaların arkasında emek görünmezleşir ve metalar kendi başlarına özerk, insana dışsal varlıklara dönüşürler. Böylelikle metalar, kapitalist sistemde toplumsal ilişkileri belirleyen ana unsura dönüşmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkiler, nesnelere arasındaki ilişkilerin belirlenimine girer. Metalar, piyasada özerk, insana dışsal ve bağımsız bir varlığa sahip gizemli varlıklar haline gelirler ki, Marx bu olguyu meta fetişizmi olarak kavramsallaştırır. Meta fetişizmi, yabancılaşma olgusunu ortaya çıkaran en önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marx, kapitalist toplumsal yapıdaki yabancılaşma olgusunu analiz ederken aynı zamanda verili toplumsal gerçeklikte gömülü olan alternatifler üzerinde durmakta ve bunun imkânlarını araştırmaktadır. Bu bağlamda Marx, verili toplumsal gerçekliği analiz eden ve eleştiren, fakat bu analiz ve eleştiriyi daha özgür bir toplum adına ortaya koyan bir sosyoloji pratiği icra etmektedir. Yabancılaşma, onun sosyolojik perspektifinde, toplumsal hayatta

kaçınılmaz bir olgudur fakat modern insanın kaderi değildir. Marx'a göre bize ezeli ve ebedi gibi görünen bütün toplumsal süreçler, insani varoluşa dair sayısız olasılık barındırmaktadır. Bu olasılıklardan en insani olanı ise, Marx için, komünist toplumdur. Komünist toplum, sınıfların, sömürünün ve yabancılaşmanın olmadığı bir toplumdur.

KAYNAKÇA

- Aron, Raymond (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev. Korkmaz Alemdar). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Bottomore, Tom (2010). "Marxizm ve Sosyoloji", (çev. Mete Tunçay) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Ed. Tom Bottomore- Robert Nisbet). İstanbul: Kırmızı Yayınları. 143-173
- Callinicos, Alex (2011). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*. (Çev. Yasemin Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Nur Betül (2011). "Marx'ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu". *Doğu Batı Dergisi Karl Marx Özel Sayısı*. 55(Kasım- Aralık- Ocak): 11-31.
- Devrim, Ata (2011). "Marx'ın Değer ve Fiyat Teorisi", *Doğu Batı Dergisi Karl Marx Özel Sayısı*. 55(Kasım- Aralık- Ocak): 243-267.
- Ergil, Doğu (1978). "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 33/3: 93-108.
- Feuerbach, Ludwig(2006). *Geleceğin Felsefesi*. (Çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Say yayınları.
- Giddens, Antony (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, (Çev: Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hegel, G. W. Friedrich (1995). *Tarihte Akıl*. (Çev. Önay Sezer). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Feuerbach, Ludwig (2004). *Hristiyanlığın Özü*. (Çev. Devrim Bulut). Ankara: Öteki Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kızıltan, Güven Savaş (1986). *Çağımızda Yabancılaşma Problemi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kulak, Önder (2011). "Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları.", *Doğu Batı Dergisi Karl Marx Özel Sayısı*. 55(Kasım-Aralık-Ocak): 33-61.
- Kiraz, Sibel (2011). "Yabancılaşmanın Kökeni Üstüne." *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(Güz): 147-169.
- Lefébvre, Henry(2019). *Marx'ın Sosyolojisi*. (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Lukacs, Gyorgy (2006). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. (Çev. Yılmaz Öner). İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, Karl (1997). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2005). *Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler*. (Çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınları.

- Marx, Karl (2006). *1844 El Yazmaları*. (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, Karl (2007a). *Felsefenin Sefaleti*. (Çev. Ahmet Kardam). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2007b). *Yabancılaşma*. (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2011). *Kapital 1. Cilt*. (Çev. Mehmet Selik). İstanbul: Yordam Kitap
- Marx, Karl (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çev. Tonguç Ok-Olcay Geridönmez). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, Karl-Engels, Friedrich (2015). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılanlar*. (Çev. Olcay Göçmen-Nail Satlıgan-Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ritzer, George (1992). “Karl Marx”, çev. Ümit Tatlıcan, [http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Karl-Marx-\(George-Ritzer-1992\).pdf](http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Karl-Marx-(George-Ritzer-1992).pdf) Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.
- Slaughter, Cliff (1975). “Marxist Teori ve Sınıf Bilinci”. (çev: Sina Güneyli) <https://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/132-marksist-teori-ve-sinif-bilinci> Erişim Tarih: 20 Şubat 2020
- TDK Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 21 Şubat 2020.
- Swingewood, Alan (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Agora Yayınları.
- Takış, Taşkın (2011). “İnsani Olan Hiçbir Şey Bana Yabancı Değildir.” *Doğu Batı Dergisi Karl Marx Özel Sayısı*. 55(Kasım- Aralık- Ocak): 7-8.